

הוציא עליו כתב ידו*

א. הקדמה

"כתב יד" הוא התחייבות של אדם בכתב בלי חתימת עדים. המקור לדין כתב יד במשנה: בממונות – "הוציא עליו כתב ידו שהוא חיב לו, גובה מנכסים בני חורין" (ב"ב קע"ה:). באיסורין – "שלשה גיטין פסולים והולד כשר: כתב בכתב ידו ואין עליו עדין" (גיטין פ"ו).

מאמר זה יתרכז בדיון בהתחייבות ממונית בלבד.

הנושאים לבירור לגבי מעמדו של כתב יד הם: 1. הגביה בו מנכסים בני חורין או אף ממשועבדים? 2. האם הקיום צריך להעשות בפני בעל דין? 3. האם הלוח נאמן לומר פרעתין?

ב. דעות הפוסקים

(א) כתב יד שנמסר למלוה בפני עדים – הרי הוא שטר לכל דבר, ואפילו גובים בו ממשועבדים. כך פסק הרמב"ם הל' מלוה ולוה פ"א ה"ב, והשולחן ערוך מצטט אותו בחושן משפט סי' מ' סעיף ב'.

(ב) כתב יד שלא נמסר בפני עדים:

1. אין מחלוקת שגובים בו רק מנכסים בני חורין: רמב"ם שם הלכה ג' וכן שו"ע חו"מ סי' ס"ט סעיף א.

2. בשולחן ערוך סי' מ"ו סעיף ה' כתוב, ששטר רגיל מקיימים שלא בפני בעל דין. לא מפורש מה לגבי כתב יד. הש"ך בס"ק י"א אומר, שדין זה קים דוקא בשטר ולא בכתב יד. הוא מביא שתי ראיות לדעתו: א – קיום רגיל הוא עדות על חתימת העדים, לכן לא שייך כאן הלוח, אבל בכתב יד אין עדים, לכן בהכרח הקיום הוא עדות על ההלואה עצמה ובשביל זה צריך את המתחייב. ב – שטר עם עדים אינו צריך קיום אלא מדרבנן, כי מהתורה הוא טוב, אבל כתב יד צריך קיום מהתורה, לכן אין להקל בזה.

בסוף הדבור שם, הש"ך עצמו מסתפק אם צריך לנהוג כך למעשה, כי המנהג הנפוץ הוא לקיים כתב יד לא בפני בעל הדין. הש"ך לא מצא ביסוס למנהג הזה, אבל בהמשך נראה שאפשר למצוא לזה הסבר.

3. ר"ף בבא בתרא (דף פ"ג. בדפים שלו) אומר, שכתב יד הוא כמו מלוה ע"פ, ואפשר לטעון נגדו פרעתי ונפטרים בשבועה. חולקים עליו התוספות (בכתובות כ"א. ד"ה הוציא), רשב"ם בכ"ב קע"ו. ד"ה ה"ג, וכן המאור על הר"ף. תומך בר"ף הרמב"ן במלחמת ה' שם, וכן פסקו כמותו הרמב"ם (מלוה ולוה פרק י"א ה"ג) והשלחן ערוך (חו"מ סי' ס"ט סעיף ב').

ג. נקודת המוצא של המחלוקת

רש"י בגיטין פ"ו. ד"ה ואם נשאת – על משנת "ג' גטין פסולים" וכו' מביא אפשרות להבין את המשנה שם לפי שיטת ר' מאיר, שדורש עדי חתימה. רש"י שם מביא שתי סיבות, למה גט בלי עדים אינו פסול לגמרי: א' – חתימת ידו היא כמו מאה עדים (כך גם כתבו תוס' בגיטין ג': ד"ה שלשה: כיון שהבעל עצמו כתב – אין-לך חתימה

* מבוסס על שיעור מפי הרב ברזון.

גדולה מזו). ב' – הפסוק דורש רק "וכתב ונתן", וזה מתקיים בכתב יד. רואים הבדל גדול בין שני הסברים אלו. לפי הסבר א' – כל כתב יד הוא טוב כמו חתימת עדים. לפי הסבר ב' – זה הידוע מיוחד של הפסוק ונאמר רק בגיטין, אבל בשאר הדינים – כתב יד אין לו תוקף. כמו כן, רואים כאן שתי שיטות בהבנת מהותו של שטר: לפי הסבר א' – שטר הוא ראייה (א' קמוצה) בכתב. כיון שהודאת בעל דין היא ראייה מצוינת, אז גם היא יכולה להוות שטר. לעומת זאת לפי הסבר ב' שטר הוא עדות בכתב. בכתב יד אין שום עדות, לכן אין זה שטר.

שתי שיטות אלה מביאים התוספות בכתובות דף כ': (המשך ד"ה ורבי). הם מביאים הגדרות שונות לשטר: הגדרה ראשונה – רק שטר שחתומים עליו שני עדים נקרא שטר, הגדרה שניה – שטר שנעשה מדעת הלואה נקרא שטר. רואים בבירור, שהשטר הראשון זה עדות בכתב, והשני – ראייה בכתב (התוספות מביאים גם הגדרה שלישית, והיא טובא בהמשך).

הערה: לכאורה, יש קושיא על הסברה שכתב יד זה שטר, כי לפי דעה זו, אפשר היה לגבות בו גם נכסים משועבדים, כמו כל שטר, והרי במשנה בב"ב קע"ה: כתוב ההפך? התשובה לזה נמצאת ברשב"ם שם ד"ה גובה מנכסים בני חורין. הרשב"ם מבדיל בין שטר שיש בו עדים ושטר שאין בו עדים, והוא מסביר, שכדי לגבות ממשועבדים צריך שני דברים – שטר ועדים, ואילו שטר לבד איננו מספיק.

ד. הסברת המחלוקת בהתאם לנהגות המוצא

א) בדיון שהביא הש"ך, האם הקיום צריך להעשות לפני בעל דין – הוא עצמו סבר שכתב יד אינו שטר. לכן הוא צריך קיום לפני בעל דין, משני הטעמים שהביא שם. אבל אלה שנהגו כמנהג הנפוץ – כנראה, שסברו, שכתב יד יש לו דין של שטר רגיל, ואז ירדו שני הטעמים שהביא הש"ך. א' – אם כתב יד הוא שטר, אז עדי הקיום אינם מעידים על ההלואה אלא על כתב ידו וחתמתו של הלואה, וזה יכול להעשות שלא בפניו. ב' – קיום שטרות הוא מדרבנן, ואם כתב יד נכלל בהגדרה של שטר, מובן שגם הקיום שלו הוא מדרבנן ולא צריך בעל דין.

ב) המחלוקת האם הלואה נאמן בטענת פרעתי היא למעשה מחלוקת, האם אפשר לטעון נגד הלואה "שטרך בידי מאי בעי", נביא קודם כל שלש דיעות לגבי "שטרך בידי מאי בעי"?

1. רע"א בתשובות שלו סימן קל"ז מסביר, ש"שטרך בידי" הוא חזקה מבררת, כמו "אנן סהדי". כי לא יתכן שאדם יפרע את חובו ולא יקרע את ההוכחה נגדו. לפי הגדרה זו, השאלה אם זה קיים גם בכתב יד תלויה בסברה. ר' חיים הלוי אומר שאדם אינו מקפיד לקרוע שטר אלא אם כן יש לו סבה חיצונית לכך, למשל כשטר רגיל, שאז צריך לפרוע בעדים, במקום להביא עדים הוא קורע את השטר. אבל בכתב יד לא שייך.

2. ה"אור שמח" בהלכות עדות פרק כ"ב חולק על זה. לפי דעתו, זוהי האמנה של הלואה למלוה: הם כאלו מתנים ביניהם, שהלואה חייב לפרוע כאשר המלוה יוצא את השטר, ולא יוכל להתחמק בטענת פרעתי. זה, כנראה, קיים גם בכתב יד.

3. בשטר רגיל יש בעיה: הרי כל שטר עומד לפרעון, אז למה לזה אינו נאמן לטעון שפרע את השטר? איך שטר יכול להיות הוכחה לאי-פרעון? לפי זה חייבים לומר, שחוקת השטר כוללת גם דין זה: ברגע שהשטר נמצא ביד המלוה, זה הוכחה לאי-פרעון.

לפי הגדרה 3, המחלוקת על טענת פרוע תלויה בשאלה המרכזית: האם כתב יד נכלל בהגדרת שטר. אם כן – אז יש לו חזקת שטר רגילה, ותפיסתו מהווה הוכחה לאי-פרעון; ואם לא – אז אין בו הוכחה כזאת, ואי אפשר לטעון נגד הלוח "שטרך בידי מאי בעי".

לכאורה, יש קושיא על אלה שסוברים, שהלוח נאמן בטענת פרעתי: בכתובות כ"א. נאמר בגמרא, שלא כדאי להראות חתימה לבי"ד על קלף רגיל אלא על חרס, כדי שלא יוסיפו התחיבות על הקלף ויחייבו את העד: אבל אם הוא יכול לטעון פרעתי – מה הסכנה, יטען תמיד שפרע ויפטור? התשובה – כאשר יביאו לאדם את הקלף הזה, לא ישקר אלא יאמר את האמת – שלא לוח מעולם. ואז שוב לא יוכל לטעון שפרע. כי האומר "לא לוחתי" כאלו אמר "לא פרעתי".

ג) דין "מפי כתבם" בכתב יד: נראה לי, שאם המלוח בא עם הכתב לבית דין – לא שייך כאן "מפי כתבם", כי יש אסור כזה רק על עדות ולא על הודאת בעל דין. הבעיה מתחילה אם באו עדים והעידו על סמך כתב יד כזה. כאן זה תלוי בנקודה המרכזית – האם כתב יד זה שטר או לא. אם כן יאזכרו כל שטר, יש לזה מעמד של פסק. בי"ד; ואפשר להעיד ממנו. אבל אם זה לא שטר, זה כמו עד מפי עד, ואסור להעיד ממנו.

ה: בירורים שונים

א) בהסבר של רש"י בגיטין פ"ו. משם הוצאנו את שתי ההגדרות לשטר – נראה יותר שרש"י לא הביא את זה בתור שני הסברים נפרדים, אלא הסבר אחד. לדעתו כתב יד אינו שטר, וכדי להפוך כתב יד לגט, צריך שני דברים: צריך עדים, וצריך שטר. לשם כך באו שני ההסברים: עדים לא צריך – כי כתב ידו כמאה עדים דמי. אבל עדין אין זה שטר; לכן בא הפסוק – להראות שהתורה לא דרשה שטר ממש, אלא סתם "כתיבה".

ב) באותו ענין, ישנה קושיא: איך יתכן לומר שכתב ידו בגט זה כמו מאה עדים, הרי אין הודאת בעל דין באסורין? התשובה: באמת אין הודאת בעל דין באיסורין. כאשר בית דין בא לפסוק, והוא צריך לברר עובדה מסוימת – אז אסור לו לסמוך על הודאת בעל דין. אבל גט זה לא בירור עובדה, אלא יצירת מצב. כדי ליצור גרושין, דרושה התחיבות הבעל בכתב ומסירתה לאשה. זה בדיוק מה שקורה בכתב יד הודאת הבעל באה למלא את מקום העדים שבשטר, אבל אין כאן בירור המצב על סמך הודאת בע"ד.

ג) מהרשב"ם שהובא לעיל (ב"ב קע"ו) נראה שאינו סובר, שכתב יד זה שטר, ע"ש. אם כך, למה הלוח איננו נאמן לטעון פרוע? נראה שהרשב"ם סובר, כמו ה"אור שמח" שהובא לעיל – שיש נאמנות של הלוח למלוח, שלא תועיל טענת פרוע, וזה קיים גם בכתב יד. אך אם כך, קשה על הרשב"ם מדבריו עצמו בעמוד הקודם (ד"ה גובה מנכסים בני חורין): לא מובן, איך יתכן מצב של שטר בלי עדים, אם כתב יד הוא כמו מלוח בע"פ? ונראה לי, שרשב"ם קבל את ההגדרה השלישית של התוספות לגבי שטר, אם נעשה כתקון שטרות: בדה קע"ה הוא מדבר בכתב יד שנעשה כשטר, רק אין בו עדים; ואלו בדה קע"ו זהו כתב יד שלא נעשה כשטר – "כתב ידו בעלמא", כלשון הרשב"ם שם.

1. סיכום

התוספות בכתובות כ': הביאו את שלש השיטות להגדרת שטר, ולא הכריעו בדבר, אבל בגיטין ג': קבעו התוס' שכתב יד זה כמו שטר. המאור כנראה סובר כמותם, ואלו הרשב"ם מביא שיטה אחרת: הוא תולה זאת בשאלה האם נכתב כתיקון שטרות. בכל אופן, שלשת אלה מסכימים, שהלוה אינו נאמן לטעון פרוע.

לעומת זאת, מפירוש רש"י בגיטין פ"ו. נראה יותר שכתב יד אינו שטר, וכך היא דעת הרי"ף והרמב"ן, וכן פסקו הרמב"ם (מלוה ולוה פי"א ה"ג) והרא"ש (על ב"ב קע"ו). וכך פסק השולחן ערוך (הו"מ ס"ה ט"ט סעיף ב).

לפי זה, דין כתב יד להלכה הוא כך (מדובר רק במקרה שלא נמסר בעדים):

1. גובים בו רק מנכסים בני חורין.
2. הקיום צריך להעשות בפני בעל דין.
3. אם הלוה טען שפרע - נשבע ונפטר.
4. אסור להעיד בבית דין על סמך כתב יד.

"היום אתם יוצאים בחדש האביב" -

יציאת ישראל ממצרים תישאר לעד האביב של העולם כולו

(מרוך הראי"ה. קוק זצ"ל)